

-Ugarskoj potkraj rata, obnovila je svoju djelatnost i 1917. dala negativnu ocjenu Majske deklaracije. Iduće godine imali su radikali značajnu ulogu u radu Velike narodne skupštine u Novom Sadu i njezinoj odluci da se Vojvodina sjedinjuje sa Srbijom a zajedno s njom u prvu zajedničku jugoslavensku državu. U novoosnovanoj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca vojvođanski radikali su se spojili s istoimenom srbijanskom strankom u zajedničku Radikalnu stranku. Tako je nakon više od tri desetljeća rada nestalo Radikalne stranke Vojvodine kao samostalne političke organizacije.

Na kraju treba dodati da je L. Rakić sa svoje dvije knjige o Radikalnoj stranci u Vojvodini dao prvi cjelovit prikaz djelovanja jedne političke stranke u vojvođanskom prostoru, a, nažalost, malo je zasada takvih cjelovitih monografija o stranačkoj povijesti i u jugoslavenskim razmjerima. Knjiga o Jaši Tomiću, vođi te stranke, koju autor ima u tisku, samo će potvrditi ovu ocjenu.

Dragutin Pavličević

LJUBO BOBAN, HRVATSKA U ARHIVIMA IZBJEGLIČKE VLADE

»Globus«, Zagreb 1986, 515 str.

Nakon knjiga dokumenata jugoslavenskih izbjegličkih vlada 1941—1943 (uredio i uvod napisao B. Krizman) i 1943—1945 (uredio i uvod napisao B. Petranović) te Zbornika dokumenata i podataka o NOR-u naroda Jugoslavije tom XIV, knj. 1 (donosi dokumente o četničkom pokretu D. Mihajlovića 1941—1942), ovo je nova knjiga sa sličnom tematikom. Knjiga Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade donosi građu koja se isključivo odnosi na prilike u Hrvatskoj od 1941. do 1943. godine gledane od strane građanskih političara stare Jugoslavije. U knjizi se donose dokumenti koji su pristizali od pojedinaca (informatora) najčešće privatnom inicijativom.

Dokumenti u knjizi su podijeljeni na dva dijela, one koje su upućivali pristalice HSS, odnosno koje su slali informatori koji su bili na platformi politike HSS i klerikalnih krugova. U drugom dijelu knjige nalaze se dokumenti koje su upućivali informatori koji su bili na idejno-političkim pozicijama jugoslovenstva. Za svaku skupinu dokumenata autor je dao uvod i opsežan predgovor kojim čitaoca uvodi u tekst dokumenata.

U pripremanju ove knjige, prema autorovu navođenju, upotrijebljena je građa ovih arhivskih fondova: Arhiv profesora Rudolfa Bičanića, Arhiv Ilije Jukića, Arhiv Jugoslavije, fond Emigrantske vlade, Diplomatski arhiv Saveznog sekretarijata za vanjske poslove, fond Emigrantske vlade Public Record Office, fond Foreign Officea (Fo 371) i fond Britanskog poslanstva (ambasade) kod jugoslavenske vlade (Fo 536).

U prezentiranju dokumenata autor se služio kronološkim redom unutar spomenutih skupina dokumenata. Prema tome dokumente autor ne niže dosljedno kronološkim redom, već kronologiju primjenjuje unutar metodološkog koncepta po kojem je podijelio provenijenciju izvora.

U prvoj skupini dokumenata donose se informacije: Stjepana Gažija, Stjepana Jakšekovića, Augustina Juretića, Dominika Mandića te neki drugi dokumenti koji čine dodatak navedenoj skupini. U prvoj skupini ima 86 dokumenata od kojih najviše od S. Jakšekovića (29), pa Dominika Mandića (24) te S. Gažija (22) i A. Juretića (22). Svi dokumenti navedenih informatora pišu o stanju u Hrvatskoj od 1941. do 1943. a ponajviše o: odnosu ustaške vlasti prema HSS i njezinim vođama (posebno o Mačeku), ustaškoj strahovladi (pri čemu negiraju tvrdnje o odgovornosti hrvatskog naroda za ustaška zlodjela), odnosima okupatorske vlasti prema Hrvatskoj, položaju ustaškog režima i držanju katoličkog klera prema ustaškoj vlasti, utjecaju Mačeka u Hrvatskoj, seljaštvu i njegovu nepovoljnom mišljenju prema ustaškoj vlasti, aktivnostima istaknutih vođa HSS, hapšenjima i nemirima u Hrvatskoj, terorom četnika, uputama što treba činiti radi održavanja kontakata sa zapadnim saveznicima, raznim kombinacijama u koje bi poslije rata imala biti uklopljena Hrvatska, uznemirenosti u ustaškim redovima, pokušajima uspostavljanja veze sa zapadnim saveznicima, pregovorima predstavnika HSS s Pavelićem, stanju u domobranstvu i kombinacijama HSS s domobranstvom i drugo.

Svi dokumenti su zanimljivi a možda najviše oni koji pišu o politici vodstva HSS u pogledu njenih nastojanja za preuzimanje vlasti. To su dokumenti iz 1943. kada vodstvo HSS traži svoje šanse za preuzimanje aktivne politike u Hrvatskoj (dakako uz pomoć britanske vlade) te tako stvori eventualne mogućnosti za preuzimanje vlasti nakon svršetka rata. Njihove težnje u vezi s tim poklapale su se s politikom britanske vlade koja na ovom prostoru igra izuzetno važnu ulogu i koja ima svoju viziju buduće Jugoslavije. U isto vrijeme kada uspostavljaju vezu s vodstvom NOVJ (komunistički partizani) oni ujedno žele uspostaviti kontakte i suradnju s HSS, za koju su vjerovali (prema dobivenim informacijama) da i ona pruža otpor okupatoru (tobožnji zeleni kadar, Mačekovi partizani, hrvatski gerilci ili bijeli partizani). Pritom su smatrali da NOP nije jedinstven i da su zapadnim saveznicima naklonjeniji partizani u sjeverozapadnom dijelu Hrvatske, gdje navodno HSS ima dominantan utjecaj. Ove kombinatorike bile su posebno aktualne sredinom 1943 (promjene u Italiji, iskrcavanje saveznika u južnoj Italiji) kada se očekivao rasplet i kod nas i kada je vodstvo HSS ocijenilo da treba ići u aktivnu politiku, u čemu se posebno isticao Krnjević (Hrvati se pozivaju u borbu kako bi oružjem sami odlučili o svojoj sudbini). S obzirom na stvarno stanje u zemlji i snagu NOP-a ovakva politika je mnoge pristaše HSS zbunila jer se postavljalo pitanje s kim ići u borbu i kako (postojale su tri solucije: s četnicima, s partizanima i sami). Prevladalo je mišljenje da treba ići s partizanima i nastojati se infiltrirati u strukture NOP-a stvarajući baze kontrarevolucije, ujedno računajući na domobrane kao rezervnu snagu koju treba iskoristiti u trenutku sloma NDH.

U uvodnom dijelu knjige u vezi s tim autor navodi da su predstavnici HSS u inozemstvu bili zainteresirani da iz zemlje dobiju što više informacija koje će otpor u Hrvatskoj, a napose HSS prikazati u što povoljnijem svjetlu. Zato informatori prve skupine nastoje afirmirati ulogu HSS kao samostalnog faktora otpora u zemlji, prikazujući da većinu u partizanskim redovima čine pripadnici HSS (koji su ostali vjerni stranci i koji će je u danom trenutku slijediti). Prema njihovim informacijama oni su u partizanskim jedinicama samo privremeno i prividno »komunistički«.

U dokumentima ove skupine, kako smo već spomenuli, donose se i podaci o odnosu Katoličke crkve, posebno Stepinca i višeg klera prema ustaškoj vlasti i genocidu koji je ona provodila. U vezi s tim treba napomenuti da te informacije neistinito prikazuju stvarno stanje. Oni Stepinca i viši kler prikazuju u pozitivnom svjetlu, prebacujući sav teret na neke pojedince iz nižeg klera. Informatori na taj način žele ublažiti optužbe koje su upućivane na račun Stepinca i viši kler s obzirom na njihovu kolaboraciju s ustaškim režimom. Autor to objašnjava zainteresiranošću pojedinih informatora da se o tome stvori što povoljnija slika ne ulazeći u dubinu i složenost problema. Druga skupina dokumenata, kako smo već spomenuli, pripada informatorima koji su bili na idejno-političkim pozicijama jugoslavenstva. Njihove informacije se razlikuju od informacija informatora prve skupine jer uz informacije ističu i osobno angažiranje u pojedinim pogledima i opredjeljenjima. Objašnjenje za to autor vidi u činjenici da je većina tih informatora prije rata bila aktivno angažirana u političkom životu (Prvoslav Grizogono, Berislav Angjelinović, Ante Mandić, Milan Marjanović, Viktor Ružić). Dio tih informatora živio je u zemlji (što nije bio slučaj za informatore prve skupine), a neki dijelom u zemlji, dijelom u inozemstvu pa su prema mišljenju autora bili neposrednije vezani uz događaje o kojima su izvještavali.

U ovoj skupini ima 39 dokumenata. Dokumenti govore o različitim temama koje je teško sistematizirati. Uglavnom se može ustvrditi da informiraju o sličnim pitanjima kao i dokumenti prve skupine, ali ipak na drugi način, zadržavajući se svakako više na hrvatsko-srpskom sukobu, progonima Srba, ustaškom genocidu i držanju Katoličke crkve u vezi s tim, te zahtjevima koje su upućivali vladi u Londonu u vezi s njezinom aktivnosti koju bi trebala poduzimati u borbi protiv okupatora u zemlji.

Kao i autori prve skupine tako i informatori druge skupine posvećuju vidnu pažnju problemu NOP-a i ulozi komunista (osim P. Grizogona). No, u tome se uočavaju i razlike. Jugoslavenski orijentirani informatori tom problemu posvećuju više pažnje. Svoj stav prema NOP-u oni u početku grade na platformi da ne postoje uvjeti za vođenje oružane borbe te da treba čekati pogodan trenutak. Ovom prilikom nije moguće dati iscrpnije informacije o većini dokumenata. Osvrnut ćemo se samo na neke koji su karakteristični za prikazivanje hrvatsko-srpskih odnosa i stava Katoličke crkve prema ustaškom režimu. Među tim dokumentima nalazi se izvještaj P. Grizogona upućen Iliji Šumenkoviću u Ankaru iz svibnja 1941. u kojem Grizogono izvještava o prilikama nakon okupacije zemlje, držanju Nijemaca i Talijana, srpsko-hrvatskim sukobima i raspoloženju u Srbiji. Navodi da je napetost odnosa između Srba i Hrvata ogromna, da je favoriziranje Hrvata od strane Nijemaca i Talijana pooštrilo neraspoloženje Srbijanaca protiv Hrvata »... dok je sadašnje direktno divljanje protiv Srba i Srbijanaca u Hrvatskoj, Bosni i Dalmaciji potenciralo to raspoloženje do maksimuma«. Ujedno se navodi da zabrinjava reakcija koja sazrijeva kod Srba, u prvom redu kod Srbijanaca, a koja se kreće u smjeru mržnje protiv Hrvata i zaključka da jedna država s Hrvatima više nije moguća. Grizogono, koji u to vrijeme živi u Beogradu, u vezi s tim piše i pismo beogradskom nadbiskupu Ujčiću s molbom da se proslijedi papi u Vatikan i zatraži intervencija pape u Zagrebu.

U vezi sa spomenutim nastalo je navodno pismo što ga je tobože Prvoslav Grizogono uputio nadbiskupu Stepincu 8. II. 1942. a koje je ambasador Šumen-

ković uputio predsjedniku vlade S. Jovanoviću. Ono na stravičan način opisuje ustaška zlodjela nad Srbima te optužuje Katoličku crkvu u Hrvatskoj za ustaška zlodjela nad Srbima u Hrvatskoj. Pismo se završava ovim riječima: »Iako se mi Hrvati ne ćemo moći nikad sasvim oprati od sramote koju smo na sebe navukli ovim zločinom ipak možemo svoju odgovornost pred svetom smanjiti i svojom savešću ako dignemo svoj glas protiv svega gore navedenog.« Navedeni dokument se širio po Srbiji i Hrvatskoj i inozemstvu te uvelike utjecao na daljnje zaoštavanje odnosa između Hrvata i Srba. P. Grizogono je demantirao autorstvo navedenog pisma. Po mišljenju autora taj je dokument nastao u vrijeme dok je Grizogono bio u zatvoru (kraj listopada 1941 — siječanj 1942). Demanti pisma Grizogono je pisao 8. veljače 1942.

Motivi apokrifnog pisma zasad nisu utvrđeni a prema mišljenju Lj. Bobana moglo je imati višestruku namjenu. Boban smatra da Grizogono to pismo nije pisao. Pretpostavlja da su autori apokrifnog pisma uzeli kao okosnicu Grizogonovo pismo nadbiskupu Ujčiću i M. Budaku, zaoštrili formulacije, dodali na sadržaj i osobito naglasili pojedine primjere. Inače P. Grizogono vrlo realno i korektno prikazuje stanje u zemlji, osuđuje sve one koji za ustaška zlodjela optužuju hrvatski narod (izvještaji R. Kneževiću, J. Banjaninu, M. Grolu, G. Angjelinoviću, veljača 1942).

Iz ove skupine vrijedno je upozoriti i na izvještaje koje su slali Ante Mandić i njegov sin Oleg u kojima se iznose prigovori na politiku izbjegličke vlade, upućuju je na potrebu oslonca na SSSR (mислеći da će se uz njegovu pomoć komunisti u Jugoslaviji lakše svladati). Od izbjegličke vlade se traži da dá izjavu u kojoj bi se zalagala za sjedinjenje svih snaga protiv zajedničkog neprijatelja, da osudi sve one koji surađuju s neprijateljem i koji se bore protiv partizana (posebno apostrofirajući četnike).

Knjiga Lj. Bobana ima višestruko značenje. U prvom redu ona predstavlja korisnu građu za proučavanje politike jugoslavenske izbjegličke vlade. Dokumenti koje ona donosi dosad nisu bili poznati široj javnosti.

Informacije koje su upućivali pojedini informatori jugoslavenskoj vladi u Londonu koristili su britanskoj vladi pri formuliranju njezine politike prema Jugoslaviji (naročito kad se postavljalo pitanje hrvatsko-srpskih odnosa i vizije Jugoslavije poslije rata). Zato ovi dokumenti, kako to u predgovoru ističe Lj. Boban, mogu poslužiti za proučavanje britanske politike prema Jugoslaviji u vrijeme II. svjetskog rata.

Pored navedenog vrijednost ove knjige je i u tome što ona otvara dosad nepoznatu dimenziju u istraživanju NOR-a i socijalističke revolucije jer se tim dokumentima otkriva novo područje izvora različito od onih izvora na kojima se dosad gradilo istraživanje NOR-a i socijalističke revolucije (dokumenti okupatora i dokumenti NOP-a). Ovi izvori zasigurno šire dimenziju valorizacije dosad utvrđenih činjenica o nekim pitanjima razvoja odnosa u Jugoslaviji u doba rata. Oni potvrđuju poznatu tezu kako naše ratište nije imalo lokalni karakter, već je bilo evropsko i svjetsko i da smo bili u središtu zbivanja o čemu nepobitno govore strani izvori.

Čitajući knjigu, čitalac će sigurno postaviti pitanje pouzdanosti i istinitosti onog o čemu ovi dokumenti pišu. U vezi s tim treba napomenuti da mnogo ovisi o čitaocu što on želi iz dokumenta saznati. Svakako, dokumenti se ne smiju čitati bez potrebne kritičnosti i izgrađivanja svog stava prema njima a na osnovi stečenih znanja o tim događajima. Potrebna je opreznost čitaoca

kako ne bi na osnovi njih stvarao krive zaključke i pretpostavke, već da ih sagledava s aspekta ideološko-političkog opredjeljenja onih koji su te informacije pisali.

Ocjenjujući dokumente koje knjiga donosi, D. Bilandžić na početku knjige ističe da je faktografija u dokumentaciji znatnim dijelom nepouzdana, dio izvora je točan, dio potpuno netočan, dio spada u sferu mašte (ratne vijesti). No, i pored svega toga najvažnije je da nitko od informatora nije osporavao ni negirao NOB, dapače svi priznaju njezinu snagu ističući da o njoj treba voditi računa jer se bez nje neće moći riješiti poslijeratno uređenje Jugoslavije.

Rezimirajući značenje ove knjige, treba istaknuti da građanski političari, pripadnici raznih buržoaskih stranaka predratne Jugoslavije, osuđuju politiku stare Jugoslavije u tim dokumentima i kritiziraju politiku jugoslavenske izbjegličke vlade kojoj su idejno pripadali. U prikazu stanja u zemlji oštro osuđuju okupatorsku vlast i njezine sluge, domaće izdajnike (posebno ustaše). Knjiga po mnogo čemu indirektno dokazuje koliko je vodstvo NOP-a bilo u pravu u postavljanju političke platforme okupljanja svih antifašističkih snaga za pružanje otpora okupatoru.

Valja očekivati da će Ljubo Boban dovršiti svoju zamisao da objavi dokumente vladinih organa te vladine dokumente u užem smislu koji se odnose na Hrvatsku. Kad se to sve objavi, dobit ćemo potpunu sliku o Hrvatskoj u dokumentima i politici jugoslavenske izbjegličke vlade.

Knjiga sadrži izvadak iz bibliografije, regesta, kazalo korespondenata i kazalo osoba. Navedeni aparat uvelike pomaže čitanju knjige i snalaženju u njoj.

F. Mirošević

GORDANA VLAJČIĆ, JUGOSLAVENSKA REVOLUCIJA I NACIONALNO PITANJE 1919/1927.

Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1984, 492 str.

U izdanju Centra za kulturnu djelatnost Zagreb, u biblioteci Globus tiskana je knjiga Gordane Vlajčić Jugoslavenska revolucija i nacionalno pitanje 1919—1927. Knjiga ima četiri poglavlja u kojima autorica obrazlaže neke preduvjete strateško-taktičkih opredjeljenja jugoslavenskih komunista u 1919. godini, jugoslavensko pitanje (1919—1920) i svjetska proleterska revolucija, taktika jedinstvene fronte radnika i seljaka kao prijelaznog oblika vlasti u diktaturu proletarijata i nacionalno pitanje te taktika jedinstvene fronte radnika i seljaka kao oblik vlasti u uvjetima diktature proletarijata i nacionalno pitanje (1924—1927).

U prvom poglavlju razmatra se pitanje stvaranja jugoslavenske države i djelovanje socijal-demokratskih stranaka na tlu današnje Jugoslavije. Na kraju ovog poglavlja autorica se osvrće na osnivački kongres Kominterne i odnos Kominterne prema jugoslavenskom pitanju.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 19

ZAGREB

1986.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan
MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ,
Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 1.000 đin

Izdavanje časopisa sufinansira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad
SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu
SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja
poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske
pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 19

Za izdavača
dr. *Nikša Stančić*

Tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

DAMIR AGIČIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
SANJIN BIŠCAN, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
dr. MIROSLAV BRANDT, Ul. socijalističke revolucije 73, Zagreb
mr. NEVEN BUDAK, Filozofski fakultet, Zagreb
IVO FICOVIĆ, Arhiv Hrvatske, Marulićev trg 21, Zagreb
KLARA FILIPOVIĆ, Šestinski vijenac 22, Zagreb
dr. TEREZA GANZA-ARAS, Obala socijalističke revolucije 8, Zadar
BORISLAV GRGIN, Baštijanova 54, Zagreb
dr. BOGUMIL HRABAK, Cara Uroša 6a, Beograd
IVAN JURIŠIĆ, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
mr. DUBRAVKO LOVRENOVIĆ, Filozofski fakultet, Račkog 1, Sarajevo
mr. MARIJAN MATICKA, Filozofski fakultet, Zagreb
ANĐELKO MIJATOVIĆ, P. Togliatija 12, Susjedgrad, Zagreb
mr. FRANKO MIROŠEVIĆ, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu, Zagreb
dr. ILIJA MITIĆ, P. Budmani 18, Dubrovnik
dr. IVAN OČAK, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
KREŠIMIR OREMOVIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
ZVONIMIR PAVIĆ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
dr. DRAGUTIN PAVLIČEVIĆ, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Krčka 1
DUBRAVKA PEIĆ, Muzej Revolucije, Trg žrtava fašizma, Zagreb
mr. MIRJANA POLIĆ-BOBIĆ, Filozofski fakultet, Zagreb
mr. ŠTEFANIJA POPOVIĆ, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
LJERKA RACKO, Centar za povijesne znanosti, Krčka 1, Zagreb
dr. MIRJANA STRČIĆ, Kumičićeva 42, Rijeka
mr. MLADEN ŠVAB, Jugoslavenski leksikografski zavod Zagreb
ELIZABET TAKAČ, student Filozofskog fakulteta, Zagreb
mr. BOŽENA VRANJEŠ-ŠOLJAN, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Krčka 1
